

Тема 3. Філогенез мови та онтогенез мовлення. Дитяче мовлення

План

1. Дослідження філогенезу мови.
2. Теорії походження мови.
3. Онтогенез мовлення.
4. Передумови виникнення потреби у спілкуванні.
5. Особливості дитячого мовлення.
6. Ігрові лінгвістичні «породження» у мовленні дитини.
7. «Проблемні» діти: мовлення, інтелект, ознаки.
8. Дитяче мовлення в онтопсихолінгвістиці.

Оскільки момент ***філогенезисного зародження мови*** є невизначеним, Паризька лінгвістична спілка у 1865 р. (через сім років після праці Ч. Дарвіна) у своєму статуті заборонила полеміку про походження мови.

1873 р. Лондонська філологічна спілка постановила, що подібні питання не входять у сферу інтересів власне лінгвістики, а вирішення їх без потреби.

Французький лінгвіст Д. Премак, автор книги про еволюцію мови, зауважує, що людська мова – перешкода для теорії еволюції, яку не можна подолати. Еволюціоністам ніяк не вдається знайти пояснення незвичайному різноманіттю мов, складність їх, а також факт, що діти оволодівають навичками усного мовлення, коли їм сповнюється лише 4 роки. Володіння мовою характерне тільки для людини.

Дослідження філогенезу мови ускладнює відсутність прямих фактів та доказів цього процесу. Основою для висунення гіпотез появи вербальної комунікації є: результати досліджень сучасних мов, мов древніх цивілізацій, мертвих мов, мов корінного населення Африки, південної Америки; непрямі палеонтологічні дані й археологічні складові «культурного пласту».

Теорії походження мови:

- Виникнення мови зі звуків, що успадковані від тваринних предків.
- Створення мови силою людського розуму.

- Звуконаслідування.
- Трудова теорія виникнення мови (теорія трудових викриків).
- Жестова теорія виникнення мови.

Онтогенез мовлення. Передумови виникнення потреби у спілкуванні

Онтогенез мовлення – це процес становлення й розвитку мовлення окремого індивіда. У психолінгвістиці проблема онтогенезу мовлення передбачає дослідження процесів виникнення й формування в дитини мовної здатності. В. фон Гумбольдт уважав, що онтогенез мовлення є розвитком мовної здатності з віком і вправами. Підґрунтям цієї проблеми є доробок генетичної психології, основоположником якої став швейцарський психолог Ж. Піаже, який розробив теорію мисленнєво-мовленнєвого розвитку, згідно з якою розвиток мовлення дитини здійснюється на підставі її діалогу з іншими людьми, самим собою та світом об'єктів, проте під час народження в дитини наявні деякі «недиференційовані схеми», завдяки яким через досвід формується інтелект, а далі на його підставі створюються абстрактні граматичні знання й відбувається оволодіння мовою.

1955 р. Ж. Піаже сформулював гіпотезу стадіальності інтелектуального розвитку дитини як єдності процесів асиміляції, акомодатії, адаптації та ін., згідно з якою дитина проходить такі стадії:

1. Сенсомоторну.
2. Період репрезентативного інтелекту.
3. Період пропозиційних, або формальних операцій.

Сучасній психолінгвістиці альтернативними є дві концепції онтогенезу мовлення: нативізм і діяльнісна теорія розвитку мовлення. Нативізм – концепція вродженості певної мовної бази, яка дає змогу дітям оволодіти мовою до чотирьох років, засвоївши великий масив знань, норм і правил про мовні механізми, зважаючи на те, що ніхто не корегує граматичної правильності її мовлення. Головні постулати викладено в книзі Н. Хомського «Аспекти теорії синтаксису». Н. Хомський також висунув гіпотезу про так звану «модульність» мозку.

Концепція онтогенезу мовлення радянської психолінгвістики протилежна положенню нативізму й ґрунтується на діяльнісно-евристичній теорії Л. Виготського. Услід за Л. Виготським, представники Московської психологічної школи доводили, що підґрунтям для засвоєння мови є санкціоновані суспільством норми та способи спілкування. Найближчим від усіх для розуміння характеру і функцій егоцентричності мови дитини був С. Рубінштейн. Він звернув увагу на те, що егоцентричне мовлення зовсім не направлено на невідомо куди: навпаки, його адресат явний. Це сама дитина, яка говорить, – вона ставить питання й відповідає сама собі. Тим самим егоцентричне мовлення не є у своїй суті монологом – це діалог із самим собою.

2. Передумови виникнення потреби в спілкуванні. У перші місяці життя дитини відбувається постійне оформлення потреб у спілкуванні з дорослими. Об'єктивно говорити про існування такої потреби можна на основі чотирьох критеріїв (за Н. Авдєєвою):

- Увага й цікавість до дорослого, що відображаються направленістю дитини на пізнання дорослого.
- Емоційні вияви за відношенням до дорослого, що виражають оцінку дорослого дитиною.
- Ініціативні дії дитини для того, щоб звернути увагу дорослого.
- Виникнення чуттєвості дитини до ставлення дорослого.

Дитяче мовлення

Дитяче мовлення вивчали психологи й лінгвісти, намагаючись вирішити найрізноманітніші завдання.

Період розвитку мовленнєвої здатності наявний сензитивний період (до 4-5 років), під час якого дитина засвоює синтаксис, основний словниковий запас і значення слів так, що користується цим вільно. До цього віку в психіці дитини відбувається велика робота для засвоєння мовленнєвих норм і значень слів, що починається з виділення нею з хаотичного потоку звуків окремих, стійких, таких, що повторюються, звукокомплексів і співвідношень їх із певними предметами. Таку концепцію висунув у 50-х рр. ХХ ст.

американський лінгвіст Н. Хомський. Основна ідея концепції полягає в тому, що в основі будь-якої мовленнєвої практики лежить вихідна, універсальна граматична структура, яка забезпечує побудову породжуючих граматик вже конкретних мов. Н. Хомський в основу мовленнєвої практики поклав набір граматичних правил, які апріорно уже наявні в психіці людини. Програма отримала назву «універсальна граматика» і представляє собою таку схему:

Універсальна граматична структура → Глибинна мовленнєва структура окремої мови → Поверхнева мовленнєва структура окремої мови → Мовлення, що звучить.

На вроджену закономірність розвитку мовлення вказує те, що в усіх дітей мовлення розвивається одними й тими ж етапами.

Перший крик і плач переходить у гукання, лепет, що спостерігається і у глухих від народження дітей (2-6 місяців), потім – «розмова-спів» – багаторазове повторення вимови окремих звуків та звукокомплексів (8-10 місяців). У віці 9-12 місяців з'являються перші дитячі слова; до 1,5-2-х років іде період скритого накопичення слів, потім лінгвістичний «вибух», що супроводжується комбінуванням слів. У 2,5 років з'являється можливість використовувати часи й відмінки, і з цього часу починається дитяче словотворення, яке триває до 4-х років. Після цього дитина вже правильно використовує граматику рідної мови зі всіма її винятками із правил.

О. Леонтьєв розглядає три головних етапи розвитку дитячого мовлення до 3-х років: домовленнєвий, догматичний етап первинного засвоєння мови, етап засвоєння граматики.

Основні ігрові лінгвістичні «породження» в мовленні дитини

Створення неологізмів (із будь-яких частин мови), комбінуючи ці слова: духла (від духи), відскорлупати (яйце), намакаронитися (наїстися макаронів), відсонитися (виспатися), замолотити (цвях), відмухуватися тощо.

Використання слів, які більш зрозуміло відображають предмет, на який вказується: тепломір (термометр), паукіна (паутина), одівало та обувало, обувки (те, що одягають та взувають), копатка (лопатка) та ін.

Буквалізми: любовниця – та, яку люблять; баранка – жінка барана; та ін.

Розподіл жіночого та чоловічого роду: мужчин (замість мужчины).

Утворення слів через відокремлення префіксів: совісний – безсовісний;

чаяно

– нечаяно.

Неологізми за аналогією: гуси йдуть гуськом, а качки – качком?

Утворення прикметників: зубовний лікар, черв'яче яблуко, дочкаста мама.

З'єднання слів: бронімецька машина.

Розділення слів: та буретка, етажерка.

Утворення ступенів порівняння: більший – більший.

Визначення одного поняття через інше: страус – це жирафа, тільки птах; мишині пташенята (мишенята); у дяді голова боса.

Утворення власних антонімів: погода сира – варена, вода стояча – лежача.

Створення рим: глухий – слухий, відкритка – закритка.

Створення слів беззмістовних, проте, які мають чітку граматичну структуру слів рідної мови і пов'язаних ритмом: муцики, пуцики, дуцики, дуцики, люцики, бум.

Гра у змістові перевертання: породження тексту, який синтаксично правильний, проте порушується семантично. Суть гри – у відокремленні змісту від синтаксичної структури, або значення від знака.

Особливості дитячого мовлення

Основним способом організації ритмічного мовлення виступає хорей – ай-дуду-дуду-дуду // сидить ворон на дубу.

У дитини до 4-5 років має місце ритм синтезія: вона й поет, і танцівник; потім настає диференціація – мовлення, навіть ритмічне, стає самодостатнім феноменом; семантичні порушення зникають, мовлення стає правильним і втрачає свій відтінок дитячості.

У мовленні дитини, крім власне назв предметів, займенників і прислівників, багато дієслів та віддієслівних іменників і дуже мало прикметників (3-4%). Отже, дитина сприймає світ через дію, а не через описання її.

Дитяче мовлення розвивається за напрямками:

- від слова-фрази до диференційованої повноцінної фрази;
- від контекстуальної (зрозумілої лише у певній ситуації) до абстрактної;
- від 1-2-х складових слів до повноцінних;
- від використання слів, що придумані самостійно до семантично прийнятої
- лексики;
- від лексики, що виникає у діях до описової та називної;
- від ритмічної до прози.

Розвиток мовлення у «проблемних дітей»

Відомим є факт, що певний відсоток дітей народжуються з такими психофізіологічними порушеннями, які не дають можливості оволодіти рідною мовою.

Це глухі діти, діти, які рано оглухли, які погано бачать та поганочують; діти, які добречують та бачать, проте з обмеженими ураженнями мозку та ін. До проблем розвитку мовлення слід також віднести мовленнєві розлади, пов'язані ускладненою артикуляцією, нездатністю розуміти переносні значення, відсутність інтонаційної модуляції, уперте мовчання (***мутацізм***) або багатослів'я, беззмістовні повтори (***вербигерація***), повторення мовних засобів співрозмовника (***ехолалія***), часті повтори (***персевірація***) тощо.

До форм розладу мовлення відносяться також фонетичні:

дистонія – розлад фонації через патологічні зміни голосового апарату;

брадилалію – патологічно уповільнений темп мовлення;

тахілалію – патологічно прискорений темп мовлення;

заїкання (логоневроз), що спостерігається в ранньому дитинстві, або може бути реакцією на сильний вплив;

дислалія – порушення вимови звуків при нормальному слухові;

риналолію – порушення тембру голосу й вимови, зумовлене дефектами мовного апарату (у ніс).

До таких дітей належать також аутичні діти. У них збережені органи слуху та зору, не виявляється ураження мозку. Проте, науці до сьогодні не зрозуміло, чому для таких дітей не є важливим процес комунікації, що й призводить до нерозвинутого мовлення. Інтелект у таких дітей теж розвивається дуже повільно, а якщо й досягає певного рівня, то за своєю структурою є своєрідним та дисгармонійним.